

## SZEMLE

KESZEG VILMOS, **A szépirodalom mint terep.** Antropológiai tanulmányok. (Ariadné Könyvek.) KOMP-PRESS Kiadó. Kolozsvár, 2023. 360.

A közel száz éve (1926-ban) alapított Korunk folyóirat társintézményeként működő Komp-Press Kiadónak, amely 1992 óta jelentet meg könyveket, az Ariadné Könyvek a legrégebbi sorozata. A sorozat nevének (Ariadné) és jelének (labirintus) összeolvasása a kötetborító első tábláján és gerincén feltűnő névvel és kötetcímmel, a szerző egy másik, két évtizeddel korábbi, és ugyanezen sorozatban megjelent, *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok* című tanulmánykötetéhez is elvezetheti az olvasót. S habár a mostani könyvismertetésnek nem a korábbi, 2002-es kiadvány bemutatása a célja, a két tanulmánykötet közötti szövegátjárás olyan lehetőség, amelyet a recenzens (itt: 'korábban olvasó') sem hagy figyelmen kívül.

A kutatói szándék tekintetében egyértelműnek minősülő kötet cím az irodalmat jelöli ki (antropológiai) terepként, az ettől elválaszthatatlan terepmunkát pedig a szerző, mintegy „a néprajztudomány nyugtalanító kérdéseit” felvető kötet előtörténeteként is, ekként adatozja: „[...] a regényekben néprajzi-antropológiai kérdésekhez keresek forrásokat, adatokat, analógiákat [...] S ahogyan a terepjárásaimat dokumentáltam, úgy kezdtem jegyzeteket készíteni a regények világáról.” (*Bevezetés*, 6). Az olvasás közben (is!) terepező kutató tehát nem (vagy nemcsak) szövegtereket vizsgál, hanem szövegtereken vizsgálódik [vö. „Az antropológusok nem falvakat vizsgálnak, hanem falvakban vizsgálódnak.” (Geertz 1973: 22, idézi Wilhelm 2019: 39)].

A néprajzkutatóként Erdély több régiójában megforduló szakember, aki terepjárásai során szűkebb hazájában, a Mezőségen és Aranyos-vidéken gyűjtött, évtizedeket időzött egy-egy kutatási témánál (hiedelem, népi írásbeliség, életpályák és élettörténetek), miközben vállalta „annak kockázatát is, hogy új utakat taposson ki, a kultúra eddig kevés figyelemben részesített területeire, jelenségeire irányítsa a figyelmet” (Péntek 2017: 14).

Eredeti foglalkozása szerint a szépirodalmat nemcsak olvasó, magyartanárként egykor azt szeretettel is tanító Keszeg Vilmos, évtizedeken keresztül kereste a választ arra a kérdésre, hogy „Mi történik a népi hagyománnyal, amikor valamelyik eleme idegen közegbe kerül, a szépirodalom szándékának rendelődik alá?”, ahogyan arra is, hogy „Ami művészi szövegben (regény, festmény, film) megjelenik, tarthat-e igényt a hitelességre, valódiságra, a valószínűsítésre?” (*Bevezetés*, 7). A kötetben hozzáférhető kilenc tanulmány mindegyike, egy kivételével (*Egy fiktív közösség néprajzi bemutatása*, 239–313), korábban már közzétételre került. Könyvvé szerkesztésük az esetelemzések ismérveként számontartott üzenetértékesítés hatékonyságát fokozza, a szerzőt idézve: „Talán jobban érzik magukat egymás társaságában, és határozottabban láttatják érdeklődésüket, értelmezési szándékukat” (6).

A „Kik azok az inkvizítorok, akik újra kinyitják a boszorkányperek már-már elfeledett dossziéját?” (16) kötetnyitó kérdést feszegető tanulmány (*A rontás és gyógyítás mint irodalmi*

*trópus*, 9–60) Makkai Sándor (*Ördögsekér*, 1926), Szabó Dezső (*Az elsodort falu*, 1919), Balázs Ferenc (*Zöld árvíz*, 1936), Tamási Áron (*Énekes madár*, 1933; *Jégtörő Mátyás*, 1935; *Ragyog egy csillag*, 1937), Wass Albert (*A funtineli boszorkány*, 1959) és Nagy István (*Sáncalja*, 1968; *A piros szemű kiskakas*, 1972) műveiben a boszorkányság irodalmiasításának eltérő módjait – Tamási esetében az etnográfusi precizitással alakított narratív formáit (40) – azonosítja és követi.

A közösségi történetmondás stratégiáit Sütő András *Anyám könnyű álmat ígér* „naplójegyzete”, az írói emlékek és élmények alapján az 1950–1970-es évek életvilágának kontextusában azonosító második tanulmányt (*A történetmondás funkciói egy közösség életében*, 61–84), egy olyan, a személyes emlékeket (tanárok előadásait és írásait, diákok, szobatársak arcát és gesztusait) nem véletlenül idéző esetelemzés követ (*Irodalom és emlékezet*, 85–110), amely egy etnográfiai tény szépirodalmi keretbe (novellába) illesztésének sajátos utórezgéseit példázza. A magyarórdi Horváth István-emlékülésen 2004-ben tartott előadását, illetve annak helyi recepcióját illetően, Keszeg Vilmos a Horváth-novella (*Kipergett magvak*, 1944) tényirodalom-jellegét nyomatékosítja, majd a szépirodalom emlékezeti alakzatként való működését a Küküllő-vidék vonatkozásában Kristóf György 1942–1943-ban megírt és 1960-ban *Kristófék kincse* címen kiadott regényével, Kalotaszeg felfedezését és népszerűvé válását Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka 1890-es *A havasok alján* elbeszéléskötetével, Aranyosszék szépirodalmi reprezentációját a meszkői unitárius lelkész, Balázs Ferenc *Zöld árvíz* regényével példázza. Ez utóbbi, és más toposz révén már göröcső alá vett regény lokális olvasatait rekontextualizáló, ezáltal a kultúra regionalitására (a *meszkőiségre*, az *aranyosszékiiségre*) reflektáló elemzése, a hosszú időn keresztül érlelt mondanivaló árnyalt példajaként, a kötet negyedik tanulmánya (*Irodalom a regionális kultúrában*, 111–132), amely a 2001 tavaszán Kolozsváron szervezett Balázs Ferenc-emléknapon előadásként (*A népiesség az irodalmi beszédmódban*) hangzott el, majd egy centenáriumi kiadványban (Sztranyiczki szerk. 2001), később a *Homo narrans* kötetbe is azonos (*Irodalom a regionális kultúrában*) címmel került be (Keszeg 2002a: 179–204). Az Aranyosszék irodalmi reprezentációjának („felfedezése”-nek és 1840–2000 közötti folyamatos imázs-konstruálásának) szinopszisát megvalósító tanulmányban a szerző, analóg példaként, Kalotaszeg szerepelteti, populáris irodalmi reprezentációját tekintve a Gyarmathy Zsigáné, Kós Károly és Katona Szabó István munkásságát példázó Kürti Lászlót (2000: 22), illetve a kalotaszegi etnográfiai adatokat irodalmiasító Kós Károlyról külön tanulmányban értekező Gráfik Imrét (2003) hivatkozva (Keszeg 2023: 129–130). Itt említendő, hogy Gráfik Imre egy későbbi és Keszeg Vilmost köszöntő tanulmánya, *A szépirodalmi szöveg mint néprajzi forrás* (Gráfik 2017), amiként egy másik (hajozástörténeti vonatkozású) írása is, „sajátosan eltolódva a szakirodalomtól a – korábban sem mellőzött – téma szépirodalmi megjelenítése és a képzőművészeti ábrázolások felé” (Gráfik 2020: 41), a Keszeg Vilmoséhoz hasonló szemléletről tanúskodik.

A világháborús levelek és levelezési habitusok néprajzi recepcióját adatoló, szimultán módon a frontról érkező hírek által kiváltott izgalmakat, a levelezés körülményeit Makkai Sándor 1936-os *Holttenger*, a posta szétosztását a fogolytáborban Markovits Rodion 1965-ös *Szibériai garnizon* regényének szövegterében azonosító ötödik tanulmány (133–146), a frontélmények megörökítésének irodalmi példajaként Szentimrei Jenő memoárjának fejezeteit, valamint az *Erdély felől* 1916-os verseskötetének *Tábori levelek* ciklusa mellett, a témát és a formát „tovább vibrál”-tató 1930-as *Ki kell mondani* kötetét idézi. A doni kozákság életét tematizáló

Solohov-regény (*Új barázdát szánt az eke*, 1932) kapcsán az ideológia(működés) érdek- és feszültségelmélet felőli értelmezhetőségére, ugyanakkor a tekintélyelvű írásmód képviselőjének (a „káder-író”) alkotásmódjára rávilágító hatodik elemzésben (*Kollektivizálás és írás*, 147–173) a tanulmányíró (irodalom)szemléletének lakonikus megfogalmazása is helyet kap: „A szépirodalom megkétszereződő világ. Egyszerre kel életre benne az írói fikció és a fikcióban élő világ” (148). Egy kortárs magyar író életpályájánál és életművénél elidőzve (*Bágyoni Szabó István művei szubjektív olvasatban*, 174–205), az „otthonirodalomnak nevezett szociográfia” (180) területén elhelyezkedő 1979-es *Kések ideje*, majd az öt személy emlékeit idéző, 1995-ben napvilágot látott *A lovak estére hazaérnek* című regény beszédmódváltó szövegvilágágának téridejében zajló abszurd történések viszonylatában megfogalmazottak, például a „Vannak napok a történelemben, amikor nemcsak a törvény, hanem az erkölcsi igazságszolgáltatás is szünetel.” (186) ténymegállapítás után, a 2005-ben megjelent *Elszabadult konténerek* (1986–89) című naplóregény mellett, az Árkossy Istvánnak 2007 februárjában írt levéllel kezdődő és másfél évig tartó leválváltást társszerzőként 30 szövegre tagoltan közzétévő 2009-es „beszélgetőkönyv” (*Világ árnya, világ fénye*), valamint a 2010-ben és 2015-ben két gyűjteményes kötetben kiadott rövidprózai és publicisztikai írások (*Az idő festett orcái, Egy íróasztal vendégei*) áttekintése, a művek világába átköltöztetett életpályára, a kettő szoros kölcsönviszonyára hívja fel a figyelmet: „Vannak életpályák és életművek, amelyek egymás nélkül értelmezhetetlenek, nem tudják megtalálni értelmüket, jelentésüket” (205).

A kötet nyolcadik, és Végh Balázs Béla irodalomtörténésznek ajánlott tanulmánya (*Élt-e Petőfi Sándor 1877-ben? „Együgyűség, mistifikáció, avagy valóság”? 206–238*) egy, a névcserét szándékos identitásváltás-stratégiaként alkalmazó, ugyanakkor a félrevezető narrációt (fabulálást) is gyakorló, Manasszes Dánielként elhíresült, magyarszováti férfi esetét elemzi. A tényirodalom kötelékeitől eloldozott münchhauzeniádák hazugság-irodalomba való átkerülését régtől nyomon követő szerző, egy Kolozsvár környéki faluban 1999 őszén elhangzott és egzisztenciális cselekvésként azonosított félrevezető narratívum-elemzése korábban az *Ethnographia* hasábjain, *A félrevezető narratívum, mint elbeszélési stratégia* címmel jelent meg (Keszeg 2002b: 121–132), a *Homo narrans* tanulmánykötetbe *K. konfliktuselhárító stratégiája: a félrevezető narratívum* (Keszeg 2002a: 105–123) címmel került publikálásra. A Manasszes Dániel 1877. május 10. és június 20. közötti narrátori pályafutását rekonstruáló, a katona- és fogságtörténetekből kiépülő 28 évnyi (1849 júliusa és 1877 júniusa közötti) időszakot lefedő narratív valóság aspektusait (megszerkesztést, kiterjesztést és recepciót) szakaszosan átvilágító esetelemzés a Petőfi-életmű topográfiájába és a Petőfi-kultusz történetébe beépülő 19. századi „manasszesiádák”, a segesvári csatát túlélő és Szibériába elhurcolt költő alakját idéző narratíva-változatok sajátos alakulás- és hatástörténetét részletezi.

A kötetzáró tanulmány (*Egy fiktív közösség néprajzi bemutatása*, 239–313) a szerző által korábban már felvetett (Keszeg 2009), a „Hogyan lehet kutatni és leírni a társadalmat?” kérdésre adott válaszként is olvasható. A három fényképpel és egy rekonstruált térrajzzal illusztrált, illetve 16 háztartás ötvenhét lakóját adatoló jegyzék kíséretében közzétett társadalomrajz Nagy István 1941 őszén megjelent, a korban Kolozsvár egyik külvárosának szépirodalmi megjelenítéseként recepciót, *A szomszédság nevében* című, több kiadást megért regényének szövegterében kirajzolódó utcaközösséget vesz górcső alá. A valóság-leírás két modelljének – a szépirodalmi alkotás (‘fikció’) és az etnográfiai-antropológiai (tudományos)

leírás – korrelálását nyomon követő olvasó a néprajzi-antropológiai elemzésnek alávett társadalmi miliő narratív modelljének deskriptív modellé alakíthatóságát kísérheti végig.

A kutatás tárgyát a szépirodalom területére helyező, valamilyen vonatkozásában a népi életet is reprezentáló művek elemzésre nyitott, szöveggént viszont (le)zárt világát néprajzi-antropológiai terepként bejáró, mindeközben az irodalom- és társadalomtudományok nézőpontját, fogalmi nyelvét és módszerességét érvényesítő kutató tanulmányainak főszovegéhez szervesen illeszkedő 208 végjegyzetet (314–333) a hivatkozott szép- és szakirodalmi művek bibliográfiai adatait összesítő irodalomjegyzék (334–355), majd román (357) és angol nyelvű kivonat követ (358), a kötetet szerkezetileg a tartalomjegyzék (359) kerekíti le.

### IRODALOM

- Gráfik Imre 2003. *Etnográfiai szöveg narratív változatai*. = Biczó Gábor – Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. (Antropos.) Csokonai Kiadó, Debrecen. 71–87.
- Gráfik Imre 2017. *A szépirodalmi szöveg mint néprajzi forrás*. (Néprajzi örökség, tárgyi kultúra Kós Károly műveiben.) = Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 195–213.
- Gráfik Imre 2020. *Adathalászat*. Napút 22/10: 41–54.
- Keszeg Vilmos 2001. *Irodalom a regionális kultúrában* = Sztranyiczki Mihály (szerk.): *Szép apostoli élet. Balázs Ferenc (1901–1937). Centenárium*. Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület – Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság, Kolozsvár. 33–52.
- Keszeg Vilmos 2002a. *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. (Ariadné Könyvek.) KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
- Keszeg Vilmos 2002b. A félrevezető narratívum, mint elbeszélési stratégia. *Ethnographia* 113/1–2: 121–132.
- Keszeg Vilmos 2009. *Hogyan lehet kutatni és leírni a társadalmat?* (Cseke Péter: A magyar szociográfia erdélyi műhelyei c. könyvéről). Látó 20/11. <https://www.lato.ro/irodalmi-mu/hogyan-lehet-kutatni-es-leirni-a-tarsadalmat-cseke-peter-a-magyar-szociografia-erdelyi-muhelyei-c-konyverol> (megtekintés: 2024. 04. 25.)
- [Újraközlés: Keszeg Vilmos 2010. *Hogyan lehet kutatni és leírni a társadalmat?* = Botházi Mária – Györffy Gábor (szerk.): *Tükörjáték. Emlékkönyv Cseke Péter 65. születésnapjára*. Medea-Művelődés Kiadó, Kolozsvár. 31–38.]
- Kürti László 2000. *Kalotaszeg – határ, régió, fogalom*. = Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 11–53.
- Péntek János 2017. *Életút a tordai hídon át. Keszeg Vilmos 60 éves*. = Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 13–18.
- Wilhelm Gábor 2019. *Terepmunka, módszertan és antropológiai muzeológia*. Tabula 20/1–2. [https://real.mtak.hu/135760/1/2019\\_1-2\\_02.pdf](https://real.mtak.hu/135760/1/2019_1-2_02.pdf) (2024. 04. 27.)

CZÉGÉNYI DÓRA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem  
Magyar Néprajz és Antropológia Intézet  
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31  
[dora.czegenyi@ubbcluj.ro](mailto:dora.czegenyi@ubbcluj.ro)